

WIESŁAW KOZUB-CIEMBRONIEWICZ

UNIwersytet Jagielloński, Kraków

System sowiecki w analizach Konstantego Grzybowskiego

Stanowiąca przedmiot niniejszych rozważań analiza systemu sowieckiego pochodzi z końca lat 20¹. ZSRR był już wtedy państwem totalitarnym; narastała dalsza radykalizacja tego systemu.

Był to model państwa i prawa ewidentnie kontrastujący z tradycjami konstytucyjnymi demokratycznego Zachodu. Cechy podstawowe bolszewickiej dyktatury i ideologii zostały poddane przez Konstantego Grzybowskiego wnikliwej analizie i oryginalnej interpretacji².

Mistycyzm, irracjonalizm, metafizyka

Marksizm w swej warstwie filozoficznej postulował bezwzględną walkę z idealizmem, irracjonalizmem i subiektywizmem oraz dążenie do obiektywizmu opierające się na materializmie, racjonalizmie i empiryzmie. „Naukowy” światopogląd miał powstać z odrzucenia metafizyki i przyjęcia rewolucyjnej metody myślenia. W szczególności „naukowa” filozofia miała odrzucić religijny mistycyzm i irracjonalizm.

¹ K. Grzybowski, *Ustrój Związku Socjalistycznych Sowietkich Republik. Doktryna i konstytucja*, Kraków 1929.

² Praca K. Grzybowskiego o ustroju ZSRR jest wyrazem zainteresowań naukowych tego młodego wówczas konstytucjonalisty i socjologa władzy. W tym samym 1929 r. K. Grzybowski opublikował następujące prace: *Walka o demokrację w Polsce*, „Czas”, nr 258; *Deklaracja praw człowieka*, „Czas”, nr 280; *Doktryna i konstytucje. Powstanie Republiki Niemieckiej oraz Socjologia rządów rewolucji majowej*, „Przegląd Współczesny”, nr 86, s. 468–476. Zob. B. Kozub-Ciembroniewicz, *Bibliografia prac Konstantego Grzybowskiego w układzie chronologiczno-działowym*, [w:] *Konstanty Grzybowski – myśliciel sceptyczny*, pod red. W. Kozuba-Ciembroniewicza, Kraków 2000, s. 22.

Głosząc konieczność wyzwolenia filozofii z ram aprioryzmu i wszelkiej metafizyki był niekonsekwentny, gdyż skonstruował światopogląd bazujący na założeniach materializmu dialektycznego i historycznego, będącego jedynie specyficzną odmianą ontologii i opartą na niej historiozofią.

Wprawdzie Marks intencjonalnie „uwolnił” filozofię od religii, to jednak połączył ją z doktryną polityczną pojmowaną na sposób religijny, a więc dogmatycznie i irracjonalnie. Ten styl myślenia został przyjęty przez Lenina i jego bolszewików oraz zasadniczo poszerzony o wątki wolicjonalne, psychologiczne i etatystyczne³.

W swych naukowych analizach Konstanty Grzybowski był szczególnie wychulony na irracjonalne przesłanki ideologii i władzy. Konsekwentnie eksponował w bolszewizmie przede wszystkim cechy irracjonalne: „Bolszewizm jest walką z mistycyzmem, w ten sposób toczoną, że się sam przeradza w mistycyzm. [...] w bolszewickiej rewolucji dyktatorski proletariat szuka swego uzasadnienia w dogmatycznie, bezkrytycznie, religijnie przyjmowanej materialistycznej historiozofii. Proletariat odgrywa rolę zbawcy i odkupiciela, a »rewolucja« i »rewolucyjność« zastępują religijne natchnienie, ekstazę”⁴.

Tak więc Grzybowski ujmował istotę ideologiczną bolszewizmu w kategoriach metafizyki politycznej, a więc skrajnej postaci politycznej religii. Bolszewizm w jego interpretacji obejmował swym ideologicznym irracjonalizmem także ustrój polityczny Sowietów. Ich system polityczny został przez niego scharakteryzowany jako skrajnie decyzyjonistyczny:

„Nie można budować państwa i ustroju, nie można stworzyć normy na podstawie metafizycznej i irracjonalnej. Ustrój, w którym o prawności rozstrzyga pojęcie praworządności rewolucyjnej, w której jedyną normą jest przejściowy cha-

³ Bolszewicki totalitaryzm tak w wersji leninowskiej, jak i stalinowskiej odwoływał się do marksizmu jako źródła i podstawy swych inspiracji ideologicznych i światopoglądowych. Lenin i Stalin uważali się za ortodoksyjnych kontynuatorów myśli Marksa, ponadto nieomylnych i niezastąpionych. Do swej „jedynie słusznej” ideologii podchodzili jak do fundamentalistycznej religii: fanatycznie i bezkompromisowo. Faktycznie jednak tak Lenin, jak i Stalin dokonali interpretacji marksizmu, która tylko formalnie nawiązywała do tej XIX-wiecznej ideologii. Zarówno bowiem marksizm w swej postaci radykalnej (wczesny Marks), jak i bardziej umiarkowanej (późny Marks) był ideologią ogólnikową, a w treści mocno anarchizującą. Marks i Engels dokonali następnie samoo graniczenia wątków radykalnych w swej ideologii, do której nawiązywał parlamentarny socjalizm. Natomiast bolszewizm czerpał natchnienie z rewolucyjnego marksizmu z okresu Wiosny Ludów. Lenin, powołując się na marksizm, sformułował ideologię totalitarnej dyktatury, w której podstawową rolę odegrały idee politycznej charyzmy partii i jej wodza oraz bolszewickiej rewolucji. Natomiast Stalin był przede wszystkim twórcą propagandowej postracjonalizacji systemu radzieckiego, w którym jego osoba doznała politycznej deifikacji jako nieomylnego wodza partii i państwa. Dokonał też swoistej interpretacji marksizmu, nakładając ją na interpretację Lenina. W konsekwencji tych dwóch interpretacji powstała karykatura marksizmu w postaci marksizmu-leninizmu. Zob. W. Kozub-Ciembroniewicz, *Totalitaryzm*, [w:] *Doktryny polityczne XIX i XX wieku*, pod red. K. Chojnickiej i W. Kozuba-Ciembroniewicza, Kraków 2000, s. 345.

⁴ K. Grzybowski, *Ustrój...*, s. 5. Dalsza lokalizacja cytatów i streszczeń w tekście.

rakter ustroju jako środka dla realizacji w daleką przyszłość odsuniętej utopii, określanej jako konsekwencja przyrodniczego rozwoju; ustrój, w którym od swobodnego uznania uświadamiającego sobie drogi tego rozwoju zależy ocena w każdym poszczególnym wypadku, co jest prawem – taki ustrój jest negacją prawa. Rewolucja wstawia w miejsce normy swobodne uznanie decydujących czynników, a swobodne uznanie jako reguła jest zaprzeczeniem normy” (s. 5).

Bolszewicki decyzjonizm wsparty na irracjonalizmie i politycznej metafizyce to system władzy będący zaprzeczeniem liberalno-demokratycznej tradycji Zachodu.

K. Grzybowski podkreślał specyfikę radzieckiej konstytucji będącej elementem tego systemu. Na Zachodzie konstytucja to wyraz określonego programu i utrwalenie określonych idei, „punkt stały w zmienności życia społeczeństw”. Natomiast w sowieckiej konstytucji nie ma ustabilizowanego programu. Cechuje ją: „ustawiczna zmienność, ciągła nowa twórczość (rewolucyjność, burzenie jest też formą twórczości – o bardzo intensywnym napięciu) – są tylko »doświadczenia«. Nie program, idea znajduje przede wszystkim wyraz na kartach konstytucji, program idea jest czymś odległym, dalekim, a konstytucja tylko niedoskonałym i chwilowym środkiem, tylko wyrazem chwilowej potrzeby, tylko sposobem przetrzymania okresu, w którym świat dzieli się na dwa nieprzyjacielskie obozy: kapitalistyczny i socjalistyczny [...] nastawienie przeciw wrogiemu obozowi, a nie ku własnej ideologii, Konstytucja sowiecka wysunęła na pierwsze miejsce. W tym to sensie jest ona przejściowa” (s. 45–46).

Za podstawową cechę życia politycznego Sowietów uznał K. Grzybowski ich ideologię niespójną z realiami społeczno-gospodarczymi. „Ideologia Sowietów socjalistyczna, miejska i antykapitalistyczna została zaszczerpiona w kraju chłopskim, kraju drobnego kapitału i własności prywatnej. Rezultatem: komunizm w centrum, antykomunizm na peryferiach. Centralizacja władzy i biurokratyzacja państwa jest jednym ze środków zaradzenia temu” (s. 46).

„Topia” i utopia

System polityczny Sowietów został oparty na założeniach ideologicznych bolszewizmu. Bez odwołania się do koncepcji teoretycznych Lenina, nawiązującego w sposób specyficzny do myśli Marksa, nie jest możliwe zrozumienie istoty tego systemu.

Wyjaśniając istotę systemu sowieckiego korzystał K. Grzybowski z pojęć: topii, utopii oraz rewolucji.

Stan „względnej stabilności życia społecznego”, w którym państwo, stosunki społeczne i kulturalne, religijne, gospodarcze, mają ustaloną i uznawaną za „ważną” treść oraz dokonują się w ustalonych formach – określał jako topię.

Topii przeciwstawiał utopię: postulowaną, nie istniejącą w rzeczywistości treść i formę stosunków społecznych, państwowych, religijnych oraz gospodar-

czych. Utopia – wyjaśniał – ma tendencję do realizacji w topię o odmiennej niż poprzednia treści i formie. W określonej sytuacji utopia staje się impulsem zmian (według Marksa w następstwie „rozwoju stosunków społecznych i gospodarczych”, według Lenina zaś w następstwie „zmian w świadomości aktywnej części społeczeństwa”), w konsekwencji rewolucjoniści obalają i usuwają istniejącą topię, aby wstawić w jej miejsce wyznawaną przez siebie utopię; „rewolucja jest okresem, w którym dawna topia nie istnieje już, nowa jeszcze nie zaistniała” (s. 12).

W doktrynie komunistycznej – wyjaśniał – topia to ustroj burżuazyjny obalony przez proletariatu przy użyciu przemocy, utopia to społeczeństwo bezklasowe, zyskujące szansę realizacji. Zrealizowanie ideału „społeczeństwa bezklasowego” to „automatyczna i dialektyczna” konieczność, w której równocześnie i baza, i nadbudowa „dojrzewają” do socjalizmu; „negacja antytezy: ustroju burżuazyjnego, staje się syntezą. Z treści tej antytezy wypływa treść syntezy, dlatego też zbyteczne jest bliższe określanie tej ostatniej, zbyteczne, a nawet niemożliwe, „utopijne” (w marksowskim tego słowa znaczeniu)” (s. 13).

Leninizm charakteryzował K. Grzybowski jako doktrynę polityczną, która przyjęła *a priori* „nierównoczesność” politycznego „uświadczenia proletariatu” i zdobycia przez niego władzy oraz zbudowanie podstaw gospodarczych nowego ustroju:

„Okres między politycznym rozbięciem ustroju burżuazyjnego a stworzeniem nowego, między dokonaniem rewolucji a realizacją utopii, rozrasta się, staje się zagadnieniem głównym. Rewolucja zostaje w pewnym sensie »stabilizowana«. Praktyczne potrzeby epoki rewolucji każą prowizorycznie ukształtować ustroj w ten sposób, by umożliwić nowym posiadaczom władzy jej utrzymanie w interesie realizacji utopii. Na pierwszy plan wysuwa się ustroj tej władzy: dyktatura proletariatu i jej naczelna norma postępowania: praworządność rewolucyjna” (s. 13).

Według Grzybowskiego państwo sowieckie politycznie stabilizuje rewolucję, w konsekwencji już nie istnieje stare, przedrewolucyjne prawo. Podczas rewolucji: „świadoma wola nowych władców realizuje będącą ich motorem działania, ich świadomym, racjonalistycznie ujmowanym programem [...] utopię”. Natomiast w państwie sowieckim „utopia nie jest realizowana przez nowych władców, lecz ma się realizować »sama przez się, w organicznym, przyrodniczym procesie rozwojowym«, a władcy ograniczają się do usuwania czynników stanowiących ich zdaniem »mechaniczną przeszkodę naturalnego rozwoju«” (s. 18).

Rewolucja a dyktatura

Istotę rewolucji i dyktatury wyprowadzał K. Grzybowski ze stosunku rewolucyjnego suwerena do obalonego ustroju. „Rewolucyjna (suwerenna) dyktatura – wyjaśniał – nie jest zawieszeniem obowiązującego ustroju na podstawie właśnie tego ustroju, lecz pragnie stworzyć stan umożliwiający wprowadzenie inne-

go przez siebie za »prawdziwy« uważanego ustroju. W tym przyszłym ustroju leży też jej uzasadnienie» (s. 14).

Formalną definicję rewolucyjnej dyktatury porównał Grzybowski z jej bolszewickimi określeniami. Tak więc w *Rewolucji i państwie* (1917) Lenin określał dyktaturę proletariatu jako „suwerenną władzę państwową opartą bezpośrednio na zbrojnej sile klasy”. W maju 1919 r. określał ją jako „ustanowioną z konieczności [...] siłę przełamującą opór klasy, która ustanowiła władzę polityczną”, a różnicę pomiędzy dyktaturą proletariatu a dyktaturą innych klas upatrywał w kryteriach ilościowych, „ta pierwsza jest gwałtem większości nad mniejszością, pozostałe uciskiem większości przez mniejszość”. W końcu października 1920 r. definiował ją natomiast jako „władzę nieograniczoną, pozaustawową, stosującą przemoc w maksymalnie dosłownym tego słowa znaczeniu”, opierającą się na „masach ludowych” (s. 14).

Najpełniejszą definicję dyktatury podawał – zdaniem K. Grzybowskiego – Kamieniew: „Dyktatura proletariatu jest organizacją państwa i formą zarządzania sprawami państwowymi umożliwiającą proletariatowi, jako rządzącej klasie, złamanie oporu wyzyskiwaczy przeciwko dziełu budownictwa socjalistycznego w okresie przejściowym od kapitalizmu do komunizmu” (s. 15).

Według Grzybowskiego Lenin sformułował jedynie uzasadnienie formalne dyktatury opartej na masie, na większości, nawiązujące do demokratyczno-rewolucyjnej dyktatury, „szukającej swej legalizacji w nieograniczonej żadną normą i nieskrępowanej żadną formą *pouvoir constituant* ludu”. Jednakże dyktatura bolszewicka jest, zdaniem K. Grzybowskiego, znacznie bardziej radykalna. Odrzuca demokrację eksponując rolę przywódczą i kierowniczą uświadomionej politycznie awangardy proletariatu, elity dążącej do zbudowania przez masy socjalizmu przemocą, „nieskrępowaną żadną normą”:

„Uzasadnienie tkwi [...] nie w normie prawa pozytywnego (konstytucji), nie w postulatcie politycznym (suwerenności ludu), lecz w [...] doktrynie historyczno-filozoficznej. Istota takiego pojęcia dyktatury stwarza wyjątek od zasady organicznego rozwoju (ku socjalizmowi – w formie rewolucji: świadomej działalności ludzkiej) polegający na tym, że usuwa w sposób mechaniczny (a więc nieorganiczny) mechaniczną, przeciwstawiającą się immanentnemu procesowi historycznemu przeszkodę (burżuazję)” (s. 15).

Uzasadnienie bolszewickiej dyktatury ma dla K. Grzybowskiego charakter dogmatu. Zawarta jest w nim reguła postępowania dla organów władzy; „reguła ta nie ma treści pozytywnej”. Będzie ona dopiero „rezultatem dialektycznego procesu rozwoju” (s. 15, 16).

Zasadnicze dla dyktatury bolszewickiej pojęcie proletariatu nie jest określone bezpośrednio. Proletariat to jedynie „dialektyczne” przeciwstawienie burżuazji, do której przynależność została określona w konstytucji sowieckiej enumeratywnie i podmiotowo.

W praktyce politycznej bolszewików „do burżuazji zaliczany jest każdy, kto przeciwstawia się władzy sowieckiej”. Dlatego niezależnie od ekonomicznego

pojęcia burżuazji funkcjonuje jej pojęcie „psychologiczne”, wyrażające się w „negatywnym stosunku” do władzy sowieckiej. Obowiązuje tu decyzyjonistyczna norma: „awangarda proletariatu, ta jego uświadomiona część, która rewolucyjnie ujęła władzę, określi, kto należy do burżuazji, kto do proletariatu. [...] Od swobodnego uznania władzy w każdym konkretnym wypadku zależy, kto wykonuje dyktaturę jako proletariat, kto jej podlega jako burżuazja” (s. 16).

Nieograniczone uznanie władzy

Demokratyczne systemy opierają się na założeniach kontrolowanego instytucjonalnie sprawowania władzy. Ograniczenia systemowe mają uniemożliwić alienację władzy, przeciwdziałając arbitralności jej decyzji. Intersubiektywny system gwarancji prawnych i instytucjonalnych to antidotum na potencjalny neoabsolutyzm.

System sowiecki oparty na rewolucyjnym pojęciu państwa i prawa był radykalnym zaprzeczeniem tradycji systemu demokratycznego.

Analiza prawa sowieckiego przez K. Grzybowskiego została ściśle powiązana z oceną funkcji politycznej dyktatury. W systemie sowieckim „prawem przedmiotowym” jest „interes klasowy”, a „normy służące ochronie tego interesu” są jedynie „subiektywnymi elementami prawa”. Polityczny dogmat dyktatury proletariatu uzyskał normatywny charakter. Sądy otrzymały polecenie opierania się „w swych uchwałach i wyrokach na ustawach obalonych rządów jedynie wtedy, o ile te prawa nie zostały zniesione przez rewolucję i nie sprzeciwiają się świadomości i idei prawa rewolucyjnego”. Zniesienie przedrewolucyjnych ustaw uzależniono nie od norm prawnych, lecz od faktu zaistnienia „rewolucji” i „świadomości idei prawa rewolucyjnego”. Stosowanie prawa ustanowionego przez bolszewików uzależniono od rewolucyjnej zasady, że „złamanie prawa może być równie zgodne z celem »rewolucji«, jak zastosowanie [...] zasady legalności”. Tak więc nie zgodność z normą, lecz zgodność z celem rewolucyjnym jest podstawą działania bolszewickiej władzy. Gdy bolszewicy eksponują ideę legalności, to mają na myśli dyscyplinę aparatu sowieckiego i podporządkowanie w ramach „hierarchii organów” państwa, a nie w ramach „hierarchii norm” (s. 17).

Według K. Grzybowskiego zasady „praworządności rewolucyjnej” i „idei rewolucyjnej” nie mają określonego prawniczego znaczenia. Dlatego ocena, czy zastosowanie ustawy jest z nimi zgodne, należy do mającego stosować normę organu, a więc zależy od tego, jak ocenia on stosunki polityczne; „pojęcie normy ogólnej, jako wiążącej dla wykonujących ją, nie jest znane prawu sowieckiemu. Prawo sowieckie, uzależniając treść decyzji od woli decydującego organu, czyni z każdej decyzji akt administracyjny o nieograniczonym swobodnym uznaniu władzy” (s. 17). Zmiana lub uchylene decyzji organu niższego przez organ wyższy następuje ze względów politycznych, a nie z powodu „sprzeczności z obowiązującą normą” (s. 18). Dyktaturę proletariatu K. Grzybowski zdefiniował jako ustrój,

w którym „dyktator wykonuje władzę nieograniczoną żadną normą prócz interpretowanej przez siebie samego »idei rewolucyjnej«, odpowiedzialność za wykonywanie dyktatury natomiast przerzuca na mit materialistycznej historiozofii. Nie jest niczym ograniczony, oprócz swej wiary. Uzasadnienie swej wiary zaś każe dać przyszłości” (s. 18).

Negacja państwa prawnego

Koncepcja państwa prawnego, konstytucyjnego i liberalno-demokratycznego ewidentnie kontrastowała z założeniami ustrojowymi państwa bolszewickiego, totalnego i decyzyjonistycznego.

K. Grzybowski wymieniał wiele cech wyróżniających system sowiecki od modelu państwa prawnego. System ten nie rozróżnia formalnie ustawy konstytucyjnej od ustawy zwykłej oraz ustaw, aktów administracyjnych od wyroków sądowych. Nie ma obowiązku publikacji ustaw. Stosunki polityczne regulują życie państwowe niezależnie od ustaw, a niejednokrotnie wbrew ustawie. „Równolegle do władz państwowych funkcjonuje kierująca nimi” władza partii bolszewickiej, „jedynej partii” istniejącej legalnie, decydującej o polityce państwa (s. 22, 23).

Tak więc system sowiecki jest politycznym wyrazem doktryny dyktatury proletariatu. Podstawą działalności organów państwowych oraz praw i obowiązków obywateli nie są normy prawne, uprzednio opublikowane i podlegające zmianie tylko w ściśle określony sposób. „Naczelną zasadą porządku państwowego jest [...] doktryna komunistyczna, normy prawa pisanego stanowią jedynie wytyczne”. Jeżeli „zastosowanie tych norm byłoby niekorzystne dla interesów proletariatu i rewolucji [...], organy państwowe zobowiązane są do działania wbrew tym normom, a zgodnie z interesem proletariatu. Ustawy te – konstytucji nie wyłączając – są zmieniane i uzupełniane w dowolny sposób przez dowolne niepowołane organy” (s. 23). O istocie prawa sowieckiego stanowi „praworządność rewolucyjna”. Rewolucyjność jest elementem „konserwatywnym”, tzn. stałym i konstytucyjnym systemem, oznaczającym permanentny proces становienia „legalnie” przez władze bolszewickie aktów rewolucyjnych rewolucjonizujących rewolucję. „Praworządność rewolucyjna” zaś polega na wykonywaniu ustaw, „o ile są one zgodne z wymaganiami rewolucyjnego sumienia i klasowymi interesami proletariatu” (s. 24).

Przyznanie wyższym organom państwowym z reguły nieograniczonego prawa zmiany każdego zarządzenia niższego organu, formalnie legalnego, lecz uznanego za sprzeczne z celem ustawodawstwa sowieckiego, to ubezwłasnowolnienie obywatela wobec państwa kierowanego przez partię bolszewicką.

Państwo sowieckie ma klasowy charakter. Nie obowiązuje w nim zasada równości wobec prawa. Z praw politycznych, obywatelskich i cywilnych korzysta zasadniczo tylko klasa „pracująca” (proletariat). Szczególnie uprzywilejowani zostali członkowie partii komunistycznej, stanowiący elitę klasy „pracującej”.

Burżuazja została pozbawiona tych praw lub korzysta z nich w stopniu ograniczonym (s. 24).

W państwie sowieckim nie obowiązuje zasada podziału władz. Te same organy wykonują funkcje ustawodawcze i administracyjne, a sądy to jedynie wyodrębnione organy administracji; nie obowiązuje zasada ich niezawisłości. Nie obowiązuje także zasada praworządności; nie ma hierarchii norm oraz istotnych różnic między ustawą, aktem administracyjnym a wyrokiem.

Władze sowieckie opierają się formalnie na zasadzie kolegalności. Wyłaniane są na najniższym stopniu (gmina miejska i wiejska) z wyborów bezpośrednich, a na wyższych stopniach z wyborów pośrednich przez organy niższe lub delegatów organów niższych. Lecz prawo wyborcze nie jest powszechne ani równe, głosowanie zaś jest jawne (s. 24).

Hierarchia społeczna

Struktura społeczna w państwie konstytucyjno-demokratycznym ma charakter dynamiczny i otwarty, będący zaprzeczeniem hierarchii społecznej tak typowej dla feudalizmu i struktury stanowej. Bolszewizm, pierwszy system totalitarny w Europie XX w., ustanowił nowy system hierarchii społecznej stosując kryteria polityczne.

W sowieckiej hierarchii społecznej wyeksponował K. Grzybowski jej podstawowe cechy i kryteria.

Obywatele sowieccy zostali podzieleni na „pracujących” i „niepracujących”. Zastosowano przy określaniu klasy „pracujących” na swe utrzymanie niejasne kryterium pracy „produktywnej i realnie użytecznej”. Faktycznie o zaliczeniu do klasy „pracujących” decydują władze sowieckie według arbitralnego uznania. Również pojęcie „niepracujących” nie jest określone precyzyjnie. Do nich zalicza się nie uznanych za pracujących, co także zależy od arbitralnego uznania władz i stanowi kryterium dla pojęcia pracujących. W Sowietach – z reguły – za „niepracujących” są uznawani: wynajmujący robotników dla celów zarobkowych (z wyjątkiem chłopów wynajmujących robotników zgodnie z przepisami prawa rolnego), pobierający dochody z kapitału, handlarze i pośrednicy, zakonnicy i duchowni wszelkich wyznań, urzędnicy dawnej policji, deportowani w drodze administracyjnej, byli carscy wyżsi urzędnicy oraz była szlachta. Za przynależnych do klasy niepracujących mogą być uznani byli urzędnicy i członkowie ciał samorządowych, jeżeli nie wykazali się „lojalnością” wobec władzy sowieckiej. Ponadto za „niepracujących” w Sowietach uważane są osoby, które niegdyś podpadały pod to pojęcie, oraz te, których rodzice należeli do „niepracujących”, co ma charakter „dziedziczno-stanowy”, chociaż możliwe jest przejście z klasy „niepracujących” do klasy „pracujących” (s. 28).

Klasa „pracujących” to uprzywilejowani. Tylko oni mają określone prawa polityczne: prawo wyborcze do rad, zajmowania stanowisk kierowniczych oraz

sprawowania niektórych urzędów. „Pracujący” są chronieni prawnie w sprawach wysokości czynszu i czasu trwania najmu mieszkań, mają ułatwienia w przyjęciach na uniwersytety. Przynależność do klasy „pracującej” jest uwzględniana przy wydawaniu wyroków w sprawach karnych. W Sowietach klasa „pracująca” dzieli się na członków bolszewickiej partii i bezpartyjne masy (s. 28, 29).

Konstytucje sowieckie ignorują prawa obywatelskie i wolnościowe; Konstytucję RSFSR poprzedza „Deklaracja praw ludu pracującego i wyzyskiwanego” (z 23 I 1918), lecz nie wylicza ona praw jednostki, co pozostaje w ścisłym związku z bolszewicką doktryną, w której prawa przysługują nie jednostce, lecz „kolektywom producentów” (s. 29). Antyindywidualizm i onnipotencja państwa to zasady konstytucyjne tego systemu.

Rola partii

Bolszewizm wykreował nowy typ partii politycznej, zasadniczo przeciwny jej demokratycznemu modelowi. Niewątpliwie partia bolszewicka była pierwszą historycznie partią typu totalitarnego, stając się wzorem dla partii faszystowskich. Antydemokratyczny charakter partii bolszewickiej określał istotę bolszewickiego państwa.

W charakterystyce partii bolszewickiej wyeksponował K. Grzybowski jej cechy jako elity władzy.

Partia bolszewicka jest jedyną partią legalnie istniejącą w Sowietach, która „socjologicznie i politycznie [...] wywiera faktycznie i stale decydujący wpływ” na państwo, jest „identyfikowana z państwem i jego rządem” (s. 42). W wyborach do sowietów występuje jako jedyna partia prezentująca „kandydatury. Delegaci ponoszą odpowiedzialność wobec partii bolszewickiej i „wobec produkcji, to jest wobec organizacji zawodowych wyborców”, co oddaje istotę sowieckiej reprezentacji łączącej elementy polityczne z gospodarczymi (s. 43).

Podstawowa jednostka organizacyjna bolszewickiej partii funkcjonuje w poszczególnych zakładach przemysłowych. Struktura partii „pokrywa się z państwowym podziałem terytorialnym”. Równocześnie działają „frakcje komunistyczne” w poszczególnych organach państwowych. Naczelnym organem partii jest Kongres, który wybiera Centralny Komitet Partii, Biuro Polityczne, Biuro Organizacyjne oraz Sekretariat Partii. Na wszystkich jej szczeblach organizacyjnych działają Komisje Kontrolne, stojące na straży „autorytetu i jednolitości partii”. Kandydat partii musi odbyć specjalną edukację polityczną i służbę przygotowawczą „która trwa (zależnie od charakteru i pochodzenia kandydata) od sześciu miesięcy do dwóch lat”. Następnie musi on uzyskać rekomendację „trzech (w pewnych wypadkach pięciu) członków partii należących do niej co najmniej od pięciu lat, którzy ponoszą odpowiedzialność wobec partii” (aż do rygору relegowania) za rekomendowaną osobę (s. 43).

Partia bolszewicka jest instytucją polityczną ściśle scentralizowaną i zdyscyplinowaną o decydującym wpływie Biura Politycznego. Nakładane przez partię na jej członków „kary dyscyplinarne” pociągają za sobą negatywne skutki prawno-publiczne (zawieszenie ukaranego w funkcjach państwowych, oddanie go pod dozór administracyjny). Członkowie partii podlegają jej „rozkazom” w sprawach zajmowania stanowisk politycznych oraz miejsca zamieszkania, korzystają także z określonych przywilejów jako wyodrębniona klasa obywateli. Partia ma charakter instytucji prawa publicznego; jej członkowie obsadzają urzędy państwowe, publikacje partyjne nie podlegają cenzurze, a zebrania nie wymagają zezwolenia władz. Partia bolszewicka „wpływa” na państwo poprzez obsadę stanowisk w państwie i radach, poprzez wydawanie „dyrektyw” dla rad, jak również przez podporządkowane partii związki zawodowe wykonujące określone „funkcje państwowe” (s. 44).

W analizie partii bolszewickiej K. Grzybowski nie eksponuje roli Stalina. Nie wnika także w istotę mechanizmu podejmowania decyzji w samej partii. Było to prawdopodobnie związane z tym, że sytuacja w Sowietach, gdy K. Grzybowski pisał tę analizę, nie była klarowna politycznie. Śmierć Lenina nie rozwiązywała problemu władzy, natomiast zapowiadała ostrą walkę pomiędzy jego politycznymi spadkobiercami. Sukces Stalina nie był wtedy ani oczywisty, ani jednoznacznie przesądzony⁵.

⁵ Józef Stalin (właśc. Dżugaszwili 1878–1953) został wybrany w kwietniu 1922 r., w związku z chorobą Lenina, na stanowisko sekretarza generalnego partii. Systematycznie poszerzał zakres swych kompetencji, stając się faktycznym przywódcą partii i państwa. Podporządkował sobie aparat bezpieczeństwa, dążąc do osobistej dyktatury, którą ustanowił po rozprawieniu się z opozycją wewnątrz partii (eliminując kolejno L. Trockiego, L. Kamieniewa, G. Zinowiewa, N. Bucharina oraz A. Rykowa). Stosował permanentny terror i bezustanne, masowe represje. Był twórcą poglądów ideologicznych ewidentnie mistyfikujących rzeczywistość i terrorystycznej metody sprawowania władzy w partii i państwie. System stalinowski był wyrazem skrajnej formy lewicowego totalitaryzmu. Zob. W. Kozub-Ciembroniewicz, *op. cit.*, s. 339–340. W. Tatarkiewicz charakteryzując rolę Stalina w filozofii pisał: „Rola jego w filozofii polegała na tym, że jako przywódca polityczny sprawił, iż marksizm-leninizm został w Związku Radzieckim przyjęty powszechnie i bez zastrzeżeń. Ta unia filozofii z polityką miała w szczególności dwie konsekwencje. Z jednej strony filozofia w Związku Radzieckim otrzymała pozycję silniejszą niż w jakimkolwiek innym kraju. Z drugiej zaś otrzymała charakter polityczny, partyjny, jednolity: marksizm-leninizm ustalił się w Związku Radzieckim tak powszechnie, że podobnej powszechności nie zna historia filozofii” (*Historia filozofii*, t. 3: *Filozofia XIX wieku i współczesna*, Warszawa 1997, s. 256). Eksponował on z marksizmu-leninizmu wątki wiążące go z historią filozofii o charakterze nieradykalnym, przedstawiając go jako jeden z kierunków filozoficznych: „Marksizm-leninizm był filozofią krańcowości i rewolucji, jednakże w filozofii wielokrotnie bronił stanowiska tradycyjnego i umiarkowanego. Bronił np. pojęcia »istoty rzeczy«, zwalczanego przez pozytywistów: twierdził, że nauka ma właśnie za zadanie wykrywać, co jest w zjawiskach istotne. Na tym polegają odkrycia naukowe: gdyby istota rzeczy nie była różna od zjawisk, to nauka nie byłaby potrzebna. Bronił również przeciw radykalnym pozytywistom pojęcia »prawa« naukowego: i ono jest niezbędne, nie ma nauki bez praw. Sam opis w niej nie wystarcza: zadaniem bowiem nauki jest wyjaśniać, że nie ma wyjaśnień bez praw. Uczeni i filozofowie, zniechęceni do dotychczasowego absolutystycznego pojęcia prawa, odrzucali je lub traktowali jako subiektywne i konwencjonalny twór umysłu; nie uwzględnili

* * *

Analiza systemu sowieckiego przez Konstantego Grzybowskiego charakteryzowała się specyficznymi cechami. W jej wyniku powstała ogólna interpretacja bolszewickiej dyktatury i ideologii. Tak więc bolszewizm został zinterpretowany w kategoriach zrationalizowanego mistycyzmu korzystającego ze struktury i właściwości klasycznej religii, którą pryncypialnie zwalczał. W jej miejsce ustanawiał własny światopogląd: filozofię i doktrynę władzy o cechach religii politycznej. Bolszewicki system państwa i władzy został sklasyfikowany jako skrajnie decyzyjnistyczny, wykluczający intersubiektywną praworządność i posługujący się fasadowym określeniem „praworządności rewolucyjnej”, pozbawionym racjonalnej treści.

Rewolucja została przedstawiona nie tylko jako metoda zdobycia władzy, lecz także jako metoda jej sprawowania w formie notorycznego rewolucjonizowania życia w państwie. W tym znaczeniu rewolucja jako stan permanentnej i woluntarystycznej twórczości decydentów zostaje „zakonserwowana”. Fasadowy charakter ma nie tylko „praworządność rewolucyjna”, lecz także bolszewicki konstytucjonalizm. Utopijny cel – budowa społeczeństwa komunistycznego, bezklasowego – został przedstawiony jako zasadnicza legitymacja ideologiczna bolszewickiej dyktatury znajdującej oparcie w spekulatywnej historiozofii, w której poszczególne fazy rozwoju społecznego są kategoriami społecznymi przyjętymi dogmatycznie *a priori*. Wrogiem tej dyktatury jest tylko nominalnie burżuazja, a faktycznie każda osoba zaliczona do burżuazji z przyczyn politycznych. Kryteria zobiektywizowane – wykształcenie, pochodzenie społeczne, tradycja rodzinna i zawodowa – odgrywają rolę pomocniczą. Decyduje uznanie władzy, a więc czynnik subiektywny. Dyktatura w systemie bolszewickim została przedstawiona jako, w sensie prawnym, nieograniczona przez normy i zasady poddane instytucjonalnej kontroli, bolszewickie państwo natomiast jako negacja państwa prawnego (w zachodnim rozumieniu prawa), w którym władzę sprawuje monopartia komunistyczna, elitarna i scentralizowana, faktycznie rządząca poprzez instytucje państwowe. Dualizm państwa i partii w formie, monizm partii w treści oddaje istotę systemu, w którym nie obowiązują fundamentalne dla Zachodu zasady: podział władz, niezawisłość sądów, pięcioprzymiotnikowe prawo wyborcze, wolność słowa i wyznania oraz równość wobec prawa. Społeczeństwo sowieckie zostało przedstawione jako poddane niedemokratycznym, formalnym podziałom i hierarchii, pracujących i niepracujących oraz członków partii – elitę i bezpartyjną resztę – masy.

Interpretacja bolszewizmu dokonana przez K. Grzybowskiego wskazuje wyraźnie na źródła jego metodologicznej inspiracji. Wpływ socjologii politycznej

trzeciej możliwości: że żadne prawo nie jest absolutne, wszystkie są tylko historyczne, ale są obiektywne, nie subiektywne. Tę trzecią możliwość głosił właśnie marksizm-leninizm” (*ibidem*, s. 261). Na podkreślenie zasługuje fakt, że na Tatarkiewiczu wychowały się całe pokolenia studiujących na wyższych uczelniach w Polsce, głównie w uniwersytetach, w okresie autorytarnej dyktatury PZPR. Cechą tej dyktatury był m.in. jej niedogmatyczny stosunek do filozofii, tak zasadniczo różny od pozostałych państw bloku (po 1956 r.).

Carla Schmitta, głównie zaś pojmowanie cech dyktatury, znaczenia pozaprawnego pojęcia suwerenności, roli stanu wyjątkowego i decyzyzjonizmu, jest tu wyraźny⁶. Dostrzegalny jest wpływ socjologii władzy Maxa Webera, a przede wszystkim jej typologia, w której rolę podstawową odgrywa analiza istoty władzy⁷ oraz filozofii politycznej V. Pareta, głównie zaś roli elity w zdobyciu, a następnie sprawowaniu władzy. Do polskich źródeł inspiracji K. Grzybowskiego zaliczyć należy prace Władysława Leopolda Jaworskiego i Stanisława Estreichera, którym zawdzięczał erudycyjną edukację w zakresie historii ustroju i filozofii prawa⁸.

K. Grzybowski był niewątpliwie zwolennikiem analizy bolszewizmu i jego ideologii w kategoriach psychologiczno-socjologicznych i ustrojowo-doktrynalnych, prekursorem badań totalitarnych systemów.

DAS SOWJETISCHE SYSTEM IN DEN ANALYSEN VON KONSTANTY GRZybowski

Zusammenfassung

Konstanty Grzybowski formulierte eine spezifische Analyse des sowjetischen Systems, die zur allgemeinen Interpretation der sowjetischen Diktatur und Ideologie führte. Der Bolschismus wurde in den Kategorien einer rationalisierten Mystik dargestellt, die Strukturen und Eigenschaften der offiziell bekämpften klassischen Religionen gebraucht. An Stelle dieser religiösen Strukturen setzte er eigene Weltanschauung: seine eigene Philosophie und eigene Doktrin der Herrschaft, die sämtlich den Charakter einer politischen Religion annahmen. Das bolschewistische Staats- und Herrschaftssystem wurde von Grzybowski als radikal dezisionistisch eingestuft. Es schließe jegliche intersubjektive Gerechtigkeit aus und bediente sich des Scheinbegriffes einer „revolutionären Gerechtigkeit“, die jeglichen rationalen Inhalts entbehrte.

Die Revolution wurde nicht nur als Methode der Machtergreifung dargestellt, sondern auch als Methode ihrer Ausübung in Form einer notorischen Revolutionierung des Staatslebens. In diesem Sinne wurde die Revolution als Zustand der permanenten und willkürlichen Handlungen der Entscheidungsträger „konserviert“. Scheincharakter hat nicht nur die „revolutionäre Gerechtigkeit“, sondern auch die bolschewistische Verfassungslehre. Das utopische Ziel – Aufbau einer kommunistischen, klassenlosen Gesellschaft, wurde als prinzipielle ideologische Legitimierung der bolschewistischen Diktatur dargestellt, die auf einer spekulativen Historiosophie fußt, in der einzelne Phasen der gesellschaftlichen Entwicklung dogmatisch und *a priori* angenommene gesellschaftliche Kategorien darstellen. Der Feind einer solchen Diktatur ist nicht nur die nominell aufgefaßte Bourgeoisie, sondern jede Person, die zu der so verstandenen Bourgeoisie aus politischen Gründen gerechnet werden könnte. Die objektivierten Kriterien – Bildung, soziale Herkunft, Familien- und Berufstradition – spielen dabei lediglich eine Hilfsrolle. Entscheidend ist die

⁶ M. Sobolewski, *Konstanty Grzybowski jako konstytucjonalista i politolog*, [w:] *Konstanty Grzybowski...*, s. 326–327.

⁷ *Ibidem*, s. 326; H. Olszewski, *Konstanty Grzybowski (1901–1970). Próba charakterystyki naukowej*, [w:] *Konstanty Grzybowski...*, s. 281.

⁸ W. Kozub-Ciembroniewicz, *Konstanty Grzybowski – uczonec, homo politicus, publicysta*, [w:] *Konstanty Grzybowski...*, s. 5.

Meinung der Herrscher, also ein subjektiver Faktor. Die Diktatur im bolschewistischen System wurde als eine juristisch durch jene Normen nicht beschränkte, die einer institutionellen Kontrolle unterliegen würden. Der bolschewistische Staat wurde als eine Negation des Rechtsstaates (im westlichen Rechtsverständnis) dargestellt. In diesem Staat wird die Herrschaft durch eine kommunistische elitäre sowie zentralistische Monopartei ausgeübt, die faktisch mittels der Institutionen des Staates regiert. Der formelle Dualismus der Partei und des Staates sowie der inhaltliche Monismus der Partei gehört zum Wesen dieses Systems, in dem keine westlichen Prinzipien gelten: Aufteilung der Mächte, Unabhängigkeit der Gerichte, demokratisches Wahlrecht, Meinungs- und Bekenntnisfreiheit sowie Rechtsgleichheit. Die sowjetische Gesellschaft wurde von Grzybowski als eine solche gezeigt, die den nicht demokratischen, formellen Hierarchien und Aufteilungen unterworfen ist: der Aufteilung in die Arbeitenden und die Nichtarbeitenden, sowie jener in die Parteigenossen (Eliten) und die parteilosen Massen.

Übersetzt von Wojciech Kunicki